

JÄLLE TEATEID AJAJÕE TAGANT: A. H. TAMMSAARE JA BERNHARD LINDE

Bernhard Linde. A. H. Tammsaare oma elu tões ja õiguses. Isiklike mälestuste, kirjade ja dokumentide põhjal. Sari „Ajajõe tagant”. Tartu: Ilmamaa, 2007. 392 lk.

Tegemist on Tartus kahe aasta eest ilmuma hakanud publikatsioonisarja viienda raamatuga. Trükikuju on saanud rahvusliku kultuuriloo vaatekohast huvi pakkuvad tekstid, mis on pikemaks ajaks käsikirja jäänud, või mis küll kunagi ilmunud, aga viisil ja kujul, mis need tänasele lugejale raskesti kättesaadavaks ja ligipääsetavaks teeb. Ettevõtmise teise peaosalisena kujutlen Eesti Kirjandusmuuseumi, kelle nime ma Linde Tammsaare-raamatust küll ei leidnud.

Meeldetuletuseks sarja eelmiste raamatute autorid ja peategelased: Heinrich Rosenthal, Mait Metsanurk, Anna Haava, Jakob Hurt. Tammsaare sobib kenasti rida jätkama. Lindega läheb lugu üksjagu keeruliseks. Asi ei ole mõistagi inimeses, vaid tema esinemisviisis ja endale võetud rollis. Linde on raamatu autor, memuarist ja uurija, aga kaugegtki mitte tavalises mõõdus ega tähenduses. Linde on väga agressiivne. Ta ei liigu edasi Tammsaare karakterit mööda, vaid Tammsaarega seotud konfliktide ja intriigide kaudu, millel üldjuhul puudub veenvus ja tõestus. Linde teab palju ja väidab palju, aga tõestab vähe, kui üldse. Raamat on huvitav, selle lugemine aga nõuab üsna tavalul hulgal tolerantsi. Miskipärast arvan, et minu kogemus liiga erandlik ei olnud.

Tundub, et Linde andis endale aru lugejaga tekkida võivast konfliktist: „Et järgnevad leheküljed on algusest lõpuni memuaarteosena mõeldud, siis olen pidanud ka iseenesest sagedamini ja ohtramalt kirjutama, kui see mulle enesele või teose tulevastele arvustajatele ehk meeldiks. Viimased aga ärgu unustagu memuaarteose vormi ja tihedat sõprust, mis mind A.H.T-ga on sidunud, ja samuti seda tõsiasjalist vahet, mis mul nii mitmegi A.H.T. teosega selle kirjastamisel sise- või välismaal olnud on” (lk 9).

Žanriküsimuse tähtsustamine äratav mitmel põhjusel tähelepanu. Raamatu memuaarsus peab põhjendama Linde enda nähtavalolekut ja üliaktiivset rolli. Raamatu lõpuosas memuaarsus taandub, raamat muutub Tammsaare loomingu vaatluseks. Linde jääb domineerima, aga Tammsaaret esitletakse sisukalt ja intrigeerivalt. Kui romaani nii huviäratavalt ümber jutustatakse, nagu Linde seda „Elu ja armastusega” teinud on – miks mitte? Võta kinni, mida Jaanus Kulli silmas pidas, kui ta Linde oopust järelsõnas memuaarseks monograafiaks nimetab (lk 361), aga teose heitlik laad on nii kenasti ära märgitud.

Kui oluliseks pidada, et eelmise sajandi keskpaigas kirjutatud Tammsaare-raamatut loevad ja hindavad hoopis teistsuguses kultuurikontekstis elavad inimesed kui need, kellele see kõik kirjutati? Tammsaare suurus lahkumisel 1940 ja täna? Kas üldrahalik suhe oli tollal üldisem ja selgem, kui on

olnud viimasel ajal? Selge on üksnes see, et paljud on muutunud. Tammsaare seisab olustikust ja kirjanduselust kõrgemal. Elem Treieri „Tammsaare elu härra Hansenina” (Tallinn, 2002) mõjus võõrastavalt ja arusaamatusena.

Kui Tammsaare pikaajaline ja lähedane sõber oli nii agressiivne ja enesekeskne, nagu end näitab selle raamatu autor, kuidas siis ikkagi mõista tema suhet Tammsaarega ja Tammsaaret selles suhtes?

Raamatu väljaandjad on lugeja nendele muredele mõtelnud. Põhiteksti toetab ulatuslik saatesõna, mille autoriks meie parim Linde-tundja Jaanus Kulli. Saate tekst tegeleb ennekõike Linde isiku ja käekäiguga, nagu olema peabki. Kulli vahendab meile Linde kaasaegsete üsna karme hinnanguid tema kohta. Samas arendab ta kujutust ning kujutlust keerukast ning vastuolulisest inimesest. „Palju on juureldud ja spekulereeritud teemal, kas Tammsaare ja Linde sõprus oli müstifikatsioon või mitte. Pigem mitte. Kuigi sõprusel on erinevaid tahke ja värvinguid. Isegi kui Tammsaare ja Linde vahelist läbikäimist sõpruseks mitte pidada, siis väga usalduslik oli see vahekord vähemalt. Olgugi et Tammsaare ja Linde olid igal tasandil nii erinevad kui üldse võimalik, püsis paljude kirjanike, kirjastajate ja kultuuritegelastega pehmemalt öeldes pahuks olnud ja mitmetega kohutki käinud Linde Tammsaare suurima usaldusmehena elu lõpuni,” kirjutab Kulli (lk 367).

Linde suhtus Tammsaaresse ja suhtles Tammsaarega teisiti, kui ta suhtles inimestega üldse. Tammsaare suhtus Lindesse teisiti, kui Lindesse üldiselt suhtuti. Seda algusest peale ning raamat tuletab meelde, et selle suhte algus jääb üsna XX sajandi algusesse. Nagu liiga lihtne seletus? Uskuda võib ning tõsiasju uskumise toeks oleks raamatus nagu piisavalt.

Kulli äsja tsiteeritud tekst äratav usaldust. Kitsikusse sattunud lugejale jäetakse võimalus Linde enda poolt suhte võtmesõnaks tõstetud sõpruses kahelda. Kahe kirjandusega erineval viisil seotud mehe vahekorra püsivus on aga tõsiasi, mille lammutamiseks võimalust ei näe.

Tammsaare kohta esitatud teadete ja tõlgendustega jääb lugu nendest lepitavatest seletustest hoolimata keeruliseks. Inimsuhete maailm, kuipalju see siin Linde kujutuses avaneb, on tihedasti vastuolusid ja intriige täis. Tammsaare isikul näikse olevat omandus neid ligi tõmmata ja võimendada. Näide Linde meetodist: „Oma elu jooksul oli A.H.T. nii palju inimlikku kahekeelsust ja valskust pidanud kogema, et ta selle kõige tõttu muutus vaid äärmiselt ettevaatlikuks ja umbusklikuks tundmatute intelligentide suhtes, kellest ta ei teadnud, milliste tagamõtetega need temale liginevad,” kirjutab Linde (lk 183). Mispärast just Tammsaare pahasoovlikke inimesi huvitas, memuarist ei ütle.

Ühest Tammsaare 50. sünnipäeva puhusest usutlusest teab Linde, et eesti kirjanikest hindab Tammsaare kõige kõrgemalt Friedrich Reinhold Kreutzwaldi, Juhan Liivi ja Gustav Suitsu. „Teisi meie kirjanikke pole ta avalikult kuskil kiitvalt maininud” (lk 203). Nojah, aga kuidas siis jääb Karl Ristikivi, kellele kirjutatud avaliku kirja juures Linde veel samas peatükis peatub (lk 214–219)? „Kõigi teiste meie kirjanikkude loomingu suhtes oli A.H.T. arvustav ja tihti skeptiline, hinnates nende loomingust tunnustavalt vaid murdosa ja nimelt seda, mis A.H.T-le tundus ehtsa ja võltsimatuna” (lk 205). Kui vahetegemine ehtsa ja mitteehtsa vahel võimalik oli, pidi Tammsaare kolleegide loomingut hästi tundma? „Pea kõigi meie tuntud kirjanikkudega oli A.H.T-l vägagi reserveeritud vahekord, ka nendega, kellele ta mõningail asjaoludel

sagedamini kokku puutus” (lk 206). Keeruline on suhelda kolleegidega, kui sa nende loomingust lugu ei pea?

Ajajõe taga küll, aga nukker jutt ikkagi. Tammsaare jääb reserveerituks, teistest eemale, üksi.

Kui kaugel eemal meie tänasest olemisest ajajõgi voolab, kui Linde Tammsaare-raamatuga suhtleme? Täpsem ja ühene vastus jääbki saamata. Kirjapanek on toimunud peamiselt 1943. aastal ja 1944. aasta esimesel poolel, teavitab autor lugejat (lk 8). Kui oluliseks pidada toda „peamiselt”? Jaanus Kulli teatab, et punkti oma „memuaarsele monograafiale” pani Linde 1. juunil 1944. Kohe saatesõna järgmisest lausest loeme aga, et „arvatavasti valmis suurem osa käsikirjast veel enne sõda” (lk 361). Kulli kasutab küll kahtlevat kõneviisi, aga esitab kohe tõsiasju, mis kahtlemise tühistavad ja hoopis Linde pakutud kirjutamisaja kahtluse alla seavad. Juba 1940. aasta märtsis ilmus ajalehes Uus Eesti kultuuriuudis, mis äratuntavalt lindelikus intonatsioonis teatas, et ilmumisel on memuaarne raamat „Tõde A. H. Tammsaarest”, autoriks Bernhard Linde. Kui ajalugu nii tormiliselt sekkunud ei oleks, nagu ta seda Eestis paar kuud hiljem tegi, oleks meie ajajõe-mäng selle raamatuga küllap olemata olnud.

Kas tollel ilmselt kiirustades avalikuse ette jõudnud teatel ka tagasisidet olla võis? Juhtumisi on üks niisugune seik siinkirjutajale teada. Kirjandusmuuseumis on ühepoolsena – ainult Gustav Suitsu kirjad – talle Linde ja Suitsu kauaaegne (1912–1940) ja mahukas kirjavahetus (KM EKLA, f 209,

m 1 : 6). Suitsu 25. aprilli 1940 kirjas tuleb hästi põgusalt jutuks ka Linde Tammsaare-raamatu kavatsus. Professor soovis ja pani Lindele südamele, „et Sa oma töö sooritaksid plekitu pieteeditundega lahkunu ees, et Sa varju ei hakka heitma ka ta perekonnaelule”.

Linde kavatsus oli Suitsu ilmselgelt murelikuks teinud. Teine Suitsu kirjas esitatud soov läks nähtavalt tühja. Tammsaare abikaasa vastu esitas Linde ülihästi süüdistuse, tõestuseks see, kuidas kirjanik „Tõe ja õiguse” IV raamatus Indreku ja Karini suhet kujutanud oli (lk 173–175)! Gustav Suits seda lugema ei pidanud. Meie loeme ja kommentaariks ei leiagi äkki sõnu.

Oleme saanud mahuka kõite huvitava lugemist. See ei ole küll mitte niivõrd Tammsaare-, kui just Linde-raamat, mitte niivõrd raamat kirjandusest, kui inimese ammendamatu vastutulisusest. Kui Jaanus Kulli Linde-raamat valmis saab, olen kindlasti selle uudishimulike lugejate seas. Tammsaarega suhtlen juba mõnda aega tema enda kirjutatu kaudu, mis „Kogutud teostena” käeulatuses. Mis ei tähenda küll, et ei oleks vaja uut, moest ja teoreetilisest tarkusest rippumatut, Tammsaaret ennast kui kirjanikku, ühiskonnakriitikut ja mõtlejat väärtustavat monograafilist käsitlust.

ÜLO TONTS